diuiſio. Nec gloriet̃ ipiales ex hoc arguere ꝙ regnũ francie eēt ſbm imperio qꝛ h loq̄tur de q̄dam frācia q̄ eſt i alemania de q̄ ex̄ ꝺ ſpōſali.c.j. Jo.fa.

In noie dñi. Jſta rubrica diuidit̃ in q̄tuor partes: Pr̃io ponit̃ inuocatio diuini nois p quā de⁹ venerat̃. ibi. Jn noie dñi. Scḋo ponit̃ deſcriptio impialis culminis: pprij ⁊ appellatiui tanq̄ cā efficiens: ibi imperator ceſar. Tertio ponit̃ cui p̄ſens liber dirigit̃ ibi: cupide leguz iuuentuti. Quarto ponit̃ quedam rubrica particularis ad nigrũ proxime ſequēs. ibi Incipit prohemium. An. Aret.

Non cōtinuat̃ iſta rub. qꝛ continuatio dꝫ fieri ad pxia. l. ij. ff. ꝺ ſta. ho. Vñ cũ ſit principiũ: nichil an̄ ſe hr̃e pōt ad qḋ ꝯtinuet̃. §. diſcipli. in phemio digeſtorũ ⁊. l. primus. ff. de ṽbo. ſigni. Xp̄o. por.

In noie domini noſtri ieſu xpi.[a] Imperator ceſar[b]. flaui⁹[c] Juſtinian⁹[d]. alemanicus[e]. gothic⁹. frāc⁹. t. germanicus. atticus: alanic⁹. vandalic⁹. affricanus. pi⁹[f]. felix[g]. iclit⁹[h]. victor[i]. ac triumphator[k] ſemp auguſt⁹[l]. Cupide[m] legum iuuētuti.

Incipit[n] phemiuz inſtitutionum.

a Jeſu chriſti. Ex hoc nota ꝙ xp̄ianus fuit: alias nō poſſet imperare. i. imperij iuriſdictionem exercere vt in aut. iuſſu. qḋ preſtat̃ in pn̄ci. ibi ⁊ cōicator ecclie. col. ij. vbi dicitur ꝙ q̄libet adminiſtrator debet iurare ſe eſſe cōicatorem ſctē catholice ecclie. ſic ⁊ al's incipit. vt. C. de of. pre. pre. af. l. i noie dñi. ⁊ in aut. ꝺ armis in pn̄. col. vj. Ex hoc ei ſequit̃ bonũ initiũ. meli⁹ mediũ et optim⁹ finis. vt in aut. quomō opor. epiſ. in pn̄. col. j.

Nomis diuini inuocatio tria bōa facit

b Ceſar. A ceſare auguſto q̄ regnabat tēpore natiuitatis xp̄i. Vñ illḋ. Exijt editũ a ceſare auguſto vt deſcriberet̃ vniuerſus orbis. i. vt q̄libet eſtiaret bona ſua: ⁊ exinde q̄libet impator dictus eſt ceſar. Additio. Vel meli⁹ a iulio ceſare ei⁹ auũclo ſꝫ Bal. io. fa. xp̄o. h̄ Vel dicit̃ ceſar: qꝛ fuit ceſus de vētre mr̃is ſue. Addi. Et nota ꝙ debet coronari triplici corona: ſcꝫ ferrea: argentea: et aurea: de q̄ in cle. j. de iureiu. Et an geſta p ip̄m ante coronationem teneant: cōmuniter determinatur ꝙ ſic. vt per Ange. ⁊ do. Chriſto. hic.

Luce. ij Ceſar vñ dr.

c Flaui⁹. Quia erat de familia flauiorũ: vel quia deuicit flauios. vt dixi. ff. e. in pn̄. Additio: Alij habēt flauus: qꝛ talis erat coloris: nam erat flauus. i. Ruff⁹ ſicut fuit dauid rex. vt legit̃ Reg. xvij. c. vlt. ⁊ io. fab. vt hic ip̄e dicit. et ego qui hoc ſcripſi.

d Juſtinianus. Qꝛ fuit filius iuſtini. vt. j. de dōa. §. eſt ⁊ aliud. ⁊. j. q̄b⁹ nō ē per. fa. te. §. pe. Sꝫ in decre. ꝫ. di. xvj. habeo librũ. vbi dr̃ ꝙ fuit fili⁹ ꝯſtātini. Sꝫ forte ibi loquit̃ de alio iuſtiniano q̄ꝫ hic. Vel dic ꝙ fuit filius ꝯſtantini. qꝛ ſucceſſit ei in regno. Vel dr̄ a iuſticia quam ſemper coluit et ſubditis iniūxit colēdam. vt. C. de ſum. tri. et fi. catholi. l. i.

e Alemanic⁹. hoc nomen et oīa ſequentia noīa ſunt ab euentu ſibi impoſita. vt puta qꝛ vicit alemanos: et ſic de alijs. vt in aut. de here: ⁊ fal. in pn̄. col. j. ⁊ hec ſunt omnia nomina prouinciarum quas deuicit.

f Pius. A pio antonio. vt in aut. vt lib. de cetero. col. vj. §. ſi quis aũt. al's eſt. §. facimus aũt. Vel pi⁹ a pietate ai. vt. C. de ſum. tri. ⁊ fi. ca. l. i. in pn̄. ⁊. C. de nup. l. imperialis. ⁊. C. de cadu. tol. l. vnica. vlti. rñ.

g Felix. A virtute animi. vel felix. i. proſper: quia omnia ſibi ad votũ ſuccedebant.

h Incl*i*tus. A geſtis magnificis. Accur.

i Victor. Jn fugando hoſtes. Accur.

k Triumphator. Poſt victoriam: glorioſus enim erat: et magnifica geſta ſua.

l Semp auguſtus. Qꝛ hui⁹ dꝫ eē ppc ſiti quilibet imperator vt augeat: licet hoc ſemper nō faciat ſic in diffinitiōe matrimonij: vt. j. de pa. po. in pn̄. licet interdũ diuidat̃. vt. C. de repu. l. cōſenſu. ſic in diffinitiōe iuſticie. vt. j. de iuſti. ⁊ iure. i. pn̄ci. ſꝫ Jo. Additio. Auguſt⁹. hoc ē ſacer. ⁊ maieſtatis plen⁹ ⁊ nō auguſt⁹ ab augēdo, vt hic voluit glo. cui⁹ ⁊ ſuoꝝ ſeq̄tiũ errorē dicit eſſe ridiculũ Nicola⁹ perotus in ſuis ꝯmētarijs epigrāmate. iij. in verbo ceſar.

Sicuti fuit in donatione facta ꝯſtātinũ pape ſilueſtro ⁊ videt̃ non valere: ſed ꝯtriũ tenet glo. i. l. ij §. cũ vr bē de offi. p̃. vr. illa ē cōmunior.

m Cupide legũ iuuē. ſ. mittit ſuā grãz: ⁊ hũc li.

n Incipit. More recte ſcribētiũ p̄mittit prohemiũ. i quo reddit lectorē attētũ docilē, ⁊ beniuolum. Attentũ: cũ dicit ſũmis vigilijs. nā p hoc ꝙ ip̄e vigilauit: reddit nos attētos vt vigilare debeam⁹: nam ius ciuile vigilātib⁹ ſcriptũ eſt. vt. ff. q̄ in frau. cre. l. pupill⁹: in fi. ⁊ ibi: ſumma prouidētia vt. j. proxi. §. docilē. cum dicit ⁊ cum ſacratiſſimas ꝯſtitutiōes antea ꝯfu. ⁊c. vt. j. eo. §. oēs. docilē ei facit qui ſũmā rei breuiter cōprehendit. nā p hoc ꝙ ip̄e abbreuiauit: poterũt ammodo facil⁹ edoceri. Beniuolũ. i. bone voluntatis ad addiſcēdũ. vbi dicit: ⁊ qḋ in priori tēpore. ⁊ ibi. ſumma itaq̄ ope. vt. j. eo. §. cũq̄. in fi. ⁊. §. ſumma itaq̄ ⁊c.

Pro ſuſtentatione ⁊ gubernatione rei publice duo ſunt neceſſaria: videlicet leges et arma. hoc dicit vſq̄ ad. §. Quorum.

Imperatoriam

Imperatoriā. Diuidit̃ in tres ptes p̄ncipales totũ hoc phemiũ vſq̄ ad finē. lꝫ Johā. placē. diuidat in q̄nq̄. Nā p̃io ponit in q̄b⁹ dꝫ ṽſari impator. Scḋo ponit qual'r iuſtinian⁹ illḋ adimpleuit. Tertio nos ad ſtudiũ exhortat̃: oſtēdēdo fruct⁹ q̄ ſequunt̃ ex aſſiduo ſtudio. Scḋa ibi. in. §. quorũ. Tertia ibi. ſũma itaq̄. Jterum p̃ria diuidit̃ in duas ptes: quia primo ponit dictum. Secundo ponit tres cauſas. Secũda ibi. vt vtrumq̄.

Diuiſio

Impatoriā. Caſ⁹. Cōtingit aũt q̄dā die ꝙ venit an̄ p̄ntiā iuſtiniani q̄dā laicus: q̄ tracto pileo ⁊ flexis genib⁹ in p̄ntia dñi iuſtiniani talia ṽba dixit. Dñe nō habeatis p malo id qḋ vob' dicā. Jmpator ridēs dixit. Dicas michi q̄d tibi placebit nō moleſte ferā. Dicit illi laicus. Dñe impator valde miror ex eo qḋ facitis. ⁊ oēs etiā mirātur: vos eſtis miles et q̄libet impator eſt miles: vt. ff. de teſta. mili. l. i. vbi impator alios milites appellat cōmilitones. Ex quo ergo eſtis miles armis debetis intendere ⁊ nō legibus. ⁊ tñ cōtrariũ facitis: qꝛ legib⁹ tm̄ intēditis. Feciſtis eñ fieri vnũ codicem ex antiq̄s trib⁹ codicib⁹. ſ. hermo. theo. ⁊ grego. ⁊ ex alijs extrauagātib⁹ cōſtitutiōib⁹. Jtē feciſtis cōpilari librum digeſtorum ſeu pandectarum ex antiquis voluminibus deſperatis. Jtem precepiſtis tribus viris peritis. ſ. Tribuniano. Theodoſiano. ⁊ Dorotheo. vt librũ inſtitutionũ cōponerent. Dicite ergo michi quare hoc facitis: ⁊ quare intenditis legib⁹ tm̄ ⁊ nō armis: cũ ſitis miles ⁊ ſic armis debetis intēdere. vt. C. de iure delib. l. fi. circa p̄ncipiũ. Ad hoc rñdet benigne impator aſſignans duo tpa. ſ. tp̄s belli. ⁊ tp̄s pacis. Et dicit. Fili mi ſic tibi rñdeo. Decēs eſt vt q̄libet impator ſit munit⁹ his duob⁹ tpib⁹. ſ. armis ⁊ legib⁹. ⁊ hoc ideo qꝛ ſi his duob⁹ tpibus eſt munit⁹ imperator vtrũq̄ tp̄s poterit recte gubernare. ⁊ tp̄s belli ⁊ tp̄s pacis. Nā tp̄s belli gubernabit p arma et vſũ armorum: ⁊ ſic efficietur victor ⁊ triũphator. Tp̄s aũt pacis gubernabit per legē ⁊ vſum legis: ⁊ ſic puniet

maleficia delinquentiū.⁊ per hoc fiet religioſiſſimus ⁊ ſanctiſſimus maleficia puniēdo q̄ꝛ valde religioſuꝫ eſt et ſanctū punire maleficia ſiue malefactores. Et hoc in prima parte vſqꝫ ibi. Quorum.

a ❡ Maieſtatem.i.imperatorem qui eſt in maieſtate.vt.C.de le.⁊ conſti.l.digna. Additio Idem in alijs ducibus et baronibus: vt ſubiecti in eos conſpirantes teneātur maieſtatis crimine ſꝫ Joan.fa.H. Similis eſt loq̄n di ornatus.ſ.qui bus mo.ius pa. po.ſol.§.filiꝰ: ibi. imperatoriā celſitudinem. Et nota ꝙ antipophoriſat reſpondendo ad tacitam queſtionem.hanc.ſcꝫ quas imperator non facit quod ſuum eſt.ſ. armis intēdere: cū milites magis arma ſcire ꝙ̄ iura oporteat vt. C.de iu.deli.l.ſcimus. Ad quod reſpondet. Imperatoriam maieſtatem.⁊c.

maieſtatem [a] non ſolum armis decoratam [b]: ſꝫ etiam legibus oportet [c] eē armatā [d]. ❡ **Ut vtrumqꝫ tēpus/⁊ bellorum [e]/⁊ pacis [f] recte poſſit gubernari [g].⁊ princeps [h] romanus victor exiſtat: nō ſoluꝫ in hoſtilibus [i] prelijs: ſed etiam per legitimos tramites [k] calumniantium [l] iniquitates expellat.⁊ fiat tam iuris religioſiſſimus [m] ꝙ̄ victis hoſtibus triumphator magnificus.**

❡ Circa arma ⁊ leges dicit iperator ſe vigilaſſe. hoc dicit Angelus.

❡ **Quorum vtranqꝫ [n] viā cum ſummis [o] vigilijs: ſummaqꝫ prouidentia [p] annuēte [q] deo ꝑfecimꝰ.** ❡ **Et bellicos [r] q̄dē ſudores noſtros**

b ❡ Armis decoratam. Querit̄ q̄re qđ erat armoꝝ attribuit legibꝰ: ⁊ cōtra? R̄ndetur vt oſtenderet alteꝝ alterius auxilio ſemꝑ egere.vt.C.de iuſti.co.confir.in prin.⁊.ff.de rei ven.qui reſtituere. Uel dic ꝓprie poſuit: nam arma ſunt ad decorem: leges ſunt ad armandum.vnde dꝛ militant nāqꝫ ⁊c.vt.C.de aduo.diuer.iudi.l.aduocati. Et leges dicuntur armare hoīes vt. C. ad.l.iul.de adul.l.cū vir nubit. Uel ideo poſuit vt euitetur malus ſonus verborum. ſcilicet cacephaton.i. turpis ſonus.

c ❡ Oportet.i.oportunum eſt.

d ❡ Armatam.ſ.ad hanc vtilitatem q̄ ſequitur. Ac.

e ❡ Et bellorum. Et ſic quo ad vſum armorum.

f ❡ Et pacis. Sic ad vſum legum. Accur.

g ❡ Gubernari. Alterū legibus: ſcilicet tempus pacis.alterū armis.ſcilicet tempus belli. Additio Quo tempore non debet rigor ſeruari omnino. vt extra de tranſac.ca.fi.et.xxj.diſ.ca.ſciens.in fi. Et qđ dicit glo. intelligitur ſcilicet de facto ſm Jo.fa.vel vt plurimū ſm Ange.hic per.l.nam ad ea.ff.de legi.alias alterū alterius auxilio ſemper indiget.

Calumniatorū punitio

h ❡ Et princeps.ſ.imperator.

i ❡ In hoſtilibus. Qui ſunt hoſtes dicitur.ff.de capti.⁊ poſtli.re.hoſtes.⁊.ff.de verbo.ſigni.l.hoſtes.

k ❡ Per legitimos tramites.i. leges que ſunt via gradiendi: ſicut tramitas eundi: ſm Joan. Bene dico calumniantes puniri per leges. nam in criminibꝰ ſiue ordinarijs/ſiue extraordinarijs ad ſimilitudinē ſupplicij punitur calūniator.vt.C.de accu.l.fi.et.ff.ad turpil.l.⁊ in priuatis.vbi dꝛ ⁊ in priuatis ⁊ in extraordinarijs criminibus oēs calūnioſi ꝓ qualitate admiſſi plectuntur. Item in ciuilibus: modo pecuniaria pena/modo ſacramento calumnie.modo nota infamie. vt.ĩ.de pe.te.liti. per totum.vt.ĩ.de accuſa.§. ſi quis agens.et.C.de plus peti.l.vnica. et de iudi.properandum.§. ⁊ ſiquidem.vbi punitur contumax in expenſis. Uel dic ꝙ ſeptem genera penarum vocat legitimos tramites: vt.ff.de pe.l.vj.in fi.⁊.l.vij.et.viij. Uel dic ꝙ magiſtratus vocat tramites per quos iura redduntur nam parum valeret iura eſſe in ciuitate niſi eſſent qui ea executioni mandarent. vt.ff.de ori. iu.l.

Magiſtratꝰ ſunt tramites legitimi.

ij.§.poſt originē.qui puniūt in criminalibus puniūt ⁊ in ciuilibꝰ/⁊ expēſis/⁊ i viatico.vt.ff.de iudi.eū quē. que vltima verior eſt. Ac. Additio Uerius videt̄.per tramites.i.ſemitas.q̄ꝛ ſicut occurritur per ſemitas fugientibus.ſic per leges calumniantibus.⁊ facit extra in prohemio decre. Jo.fa.

l ❡ Calūniantiū. Calūniator ē q̄ falſa crimina ſcienter intendit.vt ff.ad turpil.l.i.in pñ.⁊ facit ad hoc. ff.de his q̄ no. infa.l.athletas.§. calūniator. Additio Quin ordinarijs criminibꝰ punitur ſimilitudine ſupplicij in extraordinarijs motu iudicis.vt not. in l.fi.C.de tranſac. Ange. Quid autē ſit preuaricator ⁊ tergiuerſator dꝛ ĩ predictis legibus. Additio Tamen hic calumniātiū. capitur generaliter pro omnibus delinquentibus.

Calumniator.

m ❡ Religioſiſſimus. Nota quē fieri religioſum ꝑ leges.nā ipſe ſunt ſacre: vt.C.de legi.⁊ conſti.l.leges. Additio Religio enī dicitur a religo religas. vñ cū leges volūtates hoīm religēt ⁊ coartent ad iuſte viuēdum.faciūt hominē religioſum.et eſt ſi.ff.de lega.ij.l. vnū ex fa.§.fi. Jo.fa. Itē nota hic quattuor ꝓportionabilia.ſ.arma: vſus armoꝝ: victoria: triūphꝰ. Itē leges: vſus legū: calūnie repulſio: ⁊ iuris religio. Additio Nā ſicut ſe habēt arma ⁊ vſus armoꝝ ad victoriā ſic victoria ad triūphū ⁊ ſicut leges ⁊ vſꝰ legū ad calūnie expulſionē: ita calūnie expulſio ad religionē. io.fa.

❡ Quorum. ❡ Diuiditur in duas partes. Primo dicit ꝙ imperator perfecte ſe habuit circa arma/ ⁊ circa leges. Secundo hoc ſuum dictum probat ab effectu. Scđa ibi: ⁊ bellicos. Itē ſecunda ſubdiuiditur. Nam prio exēplificat qualiter ſe habuit circa arma. Scđo circa iura. Scđa ibi: oēs vero populi. Angelus.

ꝓ caſu.

Quoꝝ. Caſus. ❡ Adhuc ſtabat laicꝰ ante ꝑncipē.⁊ iterꝝ queſiuit. Dñe imꝑator dicite mihi ſi q̄libet iperator debeat eſſe munitus his duobus temporibꝰ.ſ. armis ⁊ legibꝰ: ⁊ vos domine iuſtiniane qualiter eſtis munitis his duobus temporibus. Reſpondet mixtiꝫ certe ſum vtroqꝫ tempore munitus.ſ.armis ⁊ legibꝰ. Nam circa arma probe me habui.⁊ circa leges diutiꝰ vigilaui ⁊ hoc in ſcđa parte vſqꝫ ibi. Et bellicos

n ❡ Quorum vtrāqꝫ. Si iſta debent eſſe in ꝑncipe tu iuſtiniane q̄d feciſti? r̄n. quorum vtramqꝫ.

Uigilātibus iura ſubueniūt.

o ❡ Cum ſummis vigilijs.i.cū ſummo labore quo ad leges.nam ius ciuile vigilantibus ⁊ nō dormiētibus ſcꝓtū eſt.vt.ff.que in frau. cre. pupillꝰ.in fi. Accu.

p ❡ Prouidentia.ſ.quo ad arma. et nota tres eſſe hoīs ſtatus memoria ꝑteritoꝝ: ſcientia ꝑſtium. prodentia futurorū. Additio. Unde Seneca. De quattuor virtutibus. Si prudens eſt animꝰ tuus tribꝰ tp̄ibꝰ diſpenſetur. ꝑſentia ordina: futura preuide: preterita recordare. Joan.fa.

q ❡ Annuēte deo. Deo gr̄as refert: cuiꝰ auxilio triūphū meruit obtinere.vt.C.de of.pre.pre.afri.l.i.i pñ.

r ❡ Et bellicos. Quod coniunctim dixerat dicēdo vtrāqꝫ viam.⁊c.nunc diuidit dicendo primo qualiter ſe habuit circa arma. Accur.

❡ Et bellicos. Caſus. ❡ Incipit tertia pars in ꝓ caſu.

qua ſic forma caſum.Et ſtabat adhuc laicus corā prī-cipe iuſtiniano imperatore ⁊ dicebat.Dicite mihi qlr circa arma vos habuiſtis probe: qꝛ dixiſtis.ſ.ꝑx.§.ꝙ circa arma vos habuiſtis ꝓbe ⁊ qualiter circa leges: qꝛ.ſ.ꝑx.dixiſtis ꝙ circa leges diutius vigilaſtis. Iuſtinianus reſpondet dicēs primo qualiter circa arma ſe habuit. Et dicit ſi vis ſcire qualiter circa arma me habuit: queras ab inimicis meis ꝗs ſubiugaui ⁊ ſupaui ⁊ deuici. Et qras ab omnib⁹ de prouincia que appellatur affrica. Qꝛ debes ſcire ꝙ antiquiſſimo tempore illa prouincia.ſ.affrica ⁊ alie innumerabiles prouincie erāt ſubiecte īperio romano: et romani perdiderūt illas prouincias. ⁊ ſteterunt ille prouīcie lōgiſſimo tēpore extra iuriſditionē romanorū.ſ.per.ſpaciū.cv.annoꝝ ⁊ tandem ego iuſtinianus per meam probitatem: valentiam ⁊ ſapientiā recuperaui eas ⁊ ſubieci imperio romano ⁊ hoc in tertia parte vſqꝫ ibi. Omnes.

barbarice[a] gētes ſub iuga noſtra deducte[b] cognoſcūt ⁊ tam africa[c] ꝙ̄ alie innumeroſe prouincie[d] poſt tanta temporuꝫ ſpacia noſtris victorijs a celeſti numine ꝓ̄ſtitis iterum ditioni romane noſtroqꝫ addite imperio proteſtantur.

¶ Omnes[e] vero populi legibus tā a nobis ꝓmulgatis[f] ꝙ̄ cōpoſitis[g] reguntur.

¶ Et cum ſacratiſſimas cōſtitutiones: antea cōfuſas[h] in luculentam ereximus cōſonantiam[i]: tunc[k] noſtram extendimus curam[l] ad immenſa[m] veteris prudentie volumina: ⁊ opus deſperatum[n] quaſi per mediuꝫ profundū[o] euntes. celeſti fauore[p] ꝓpiam adimpleuimus[q].

Barbari.

a ¶ Barbarice. Barbari ſūt qui extra romanū imperium ſunt ⁊ maxime hoſtes.

b ¶ Deducte. De nouo.

c ¶ Tam africa. Sub qua multe prouincie continentur: (Ordo littere.)

d ¶ Prouincie. Sic conſtrue: tam africa ꝙ̄ alie innumerabiles prouincie iterum addite.i. adiuncte ditioni romane.i. iuriſditioni noſtroqꝫ imperio. poſt tāta ⁊c. † proteſtantur noſtris victorijs a celeſti numine preſtitis nam iſte prouincie prius fuerunt de romano imperio. poſt deſierunt. et poſt centumquinqꝫ annos redierunt: vt hic. et hoc innuit quando dicit iterum. Additio. Que dictio proprie ſumpta ſignificat bis: vt hic. et.ff. de verbo. obliga. fideicommiſſa.§. ſi quis decem. Improprie vero pluries ſignificat. vt.ff. de eden.l. veluti.§. hec vox. Angelus. Et quando dicit. et poſt tanta temporum ſpacia.⁊c.vt.C. de offici. pre. preto. afri.l.i.

† Id eſt ꝑ teſtionijs ſūt, cū ſit notoriū. cuius occaſiōe hic plene examinat materiā notorij. ioā.fab.

e ¶ Omnes vero. Uſqꝫ huc dixit qualiter bellicam curam habuit: nunc qualiter legalē. Ac.

¶ Omnes vero. Caſus. ¶ Incipit quarta pars in q̄ dicit imperator Iuſtinia. qualiter circa leges ſe habuit dicens laico q̄ aſſiſtebat corā eo Fili mi qui circa leges me habui ꝙ quaſi omnes homines de mūdo vtūtur legibus aliorum imperatorum: quas leges in melius reformaui. Ecce erant eñ oli tres codices.ſ. Hermogenianus. Theodoſianus. Gregorianus: ⁊ alie cōſtitutiones extrauagantes ſparſim poſite per quaternos ⁊ leges predictorum trium codicum ⁊ aliarū conſtitutionum extrauagantiū que valde erant ꝯfuſe: ergo Iuſtinianus ex illis tribus codicibus et ex alijs extrauagantibus cōſtitutionibus feci fieri vnum codicē clarum et elucidatum. Scđo loco ego Iuſti. habui reſpectum ad aliqua volumina deſperata ⁊ immēſa ſeu prolixa ⁊ infinita. ⁊ ex illis voluminibus deſperatis cōpilari feci librum digeſtorum ſeu pandectarum. ⁊ q̄ſi per medium profundum vadens iam per dei grām adimpleui illud opus digeſtorum ſeu pandectarū. et hoc in quarta parte vſqꝫ ibi. Cūqꝫ.

f ¶ Promulgatis. Scilicet a nobis: ⁊ dic de nouo. Et eſt promulgare equitatem rudem et naturale occultam iuris laqueis inuodare. Componere autem eſt difficile promulgata in ordinem compendioſe redigere. Uel dic ꝙ promulgare legem eſt eam condere/ et conditam recitare/ proferre/ pronunciare/ patefacere/ ꝓdere/ vel manifeſtare Sed cōponere proprie eſt diſponere. conſtituere. quaſi ſimul ponere vt patet in glo. ſequē.

g ¶ Compoſitis. Scilicet ab alijs quas reformauimus in melius. Uel dic compoſitis a nobis q̄ſi diceret compilatis a nobis: quaſi ſimul poſitis a nobis quales ſūt leges.ff. et.C. et aliorum imperatorum. ſuas enim ⁊ promulgauit ⁊ compoſuit. Additio. Et hanc differentiam notant Ioh. de platea. ⁊ Io.fa. hic pro ſtatutis que debent proprie ⁊ ſtricte intelligi.

h ¶ Confuſas.ſ. in tribus codicibus poſitas. gregoriano: theodoſiano: et hermogeniano. vt.C. de no. co. compo.l.j. in princi.

i ¶ Conſonātiam.ſ. in vnum codicem quem nō habemus: ſed ex eo factus eſt iſte quem habemus. vt.C. de ve. iur. enu. circa princi.

k ¶ Tunc.i. ſtatim poſt compoſitionem illius codicis: fecimus digeſta.

l ¶ Curam. Ut nulla contrarietas poſſet reperiri: nullaqꝫ ſuperuacua ſimilitudo. vt.C. de ve. iu. enucle. circa principi.

m ¶ Ad immenſa. Nam erant tricies centena milia verſuum (.i. legum vel.§. vel reſponſorum) et duo milia librorum: et alie multe leges. vt.C. de ve. iu. enucle.l.ij.§. omnia. et in prohemio.ff.§. et antea.

n ¶ Deſperatū.ſ. a conſtantino. naꝫ et conſtantin⁹ voluit hoc facere: ſed non potuit.

o ¶ Profundum. Reperit enim omnium legum tramitem qui ab vrbe romana condita et romuleis deſcendit temporibus: ita eſſe confuſum vt in infinitum extendatur: ⁊ nullius humane nature capacitate concluderetur. C. de vete. iu. enucle.l.i. in principio. Accurſius.

p ¶ Celeſti fauore. Subaudi mediante.

q ¶ Adimpleuimus. Poſt digeſta ergo ⁊ poſt primam compoſitionem codicis (quem non habemus) factus fuit hic liber. tamen ante compoſitionem ſecūdi codicis quem habemus. vnde quod hic dicitur: qñqꝫ per codicem corrigitur. vt facit de anno vtili qui obtinet ſm hunc librum: et in reſtitutione minorum et maiorum: vt.j. de act.§. rurſus. ſecus eſt per codicem in dictis reſtitutionibus. vt.C. de temp. in integrum reſti.l.fi. Itē in ſecunda eius compoſitione facit mencionem inſtitutionū iam compoſitarum: vt.C. de emē. iuſti. co. et ſecunda eius editione.l.i. Accur. Additio. De hoc eſt etiam caſus in.l. meminimus. in princi.C. de legiti. heredi. vbi tex. facit mentionem. de hoc libro facit.l.i.C. de vete. iure enucle. quod not. q̄ſi aduerſarentur adinuicem: debes magis ſtare legi.C. tanqꝫ vltime: ꝙ̄ huic libro: niſi in illis legibus de q̄bus hic fieret mentio. Angelus.

Inſtitutiōes facte ſunt ante codicem.

Circa leges quō ſe habuerit imperator.

Prohemium.

Diuiſio ¶ Cūq̃. ¶ Diuiditur in duas partes. Primo ponit qualiter mandauit fieri hunclibrum. Secundo ponit cauſas propter quas. Secūda ibi. vt liceat. Ange

¶ Cūq̃. Caſus. ¶ Ibi icipit quita pars in qua intēdit adhuc dicere imperator Juſti. qualiter circa leges ſe habuit ⁊ dicit. Audi fili mi: condito codice digeſtorū nolui adhuc q̄ſcere: ſed miſi p tribus ſapientibus curie mee ſ. pro tribuniano qui erat doc⁊ legū ⁊ in dignitate queſtiorie tunc poſitus. Item miſi pro theo. ⁊ doro. qui erāt illuſtres veri ⁊ añceſſores nr̄i: q̃ forte fuerāt cū p̄cedētib⁹ iperatoribus qui tres viri de trib⁹ poterāt cō mendari. Primo de ſolertia: quia valde intenti et ſolliciti erāt circa artem legalem. Secundo de ſcientia. quia valde erant ſapientes. Tertio de fidelitate quia precepta mea efficaciter ſuſcipiebant ⁊ ad effectum fideliter perducebant. ſicut iam multotiens vidi ⁊ exemplo cognoui. ⁊ cum fuerūt in preſentia mea ego rogaui eos et precepi eiſdem vt mea auctoritate et meis ſuaſionibus librū inſtitutionū. i. inſtituta cōponerent qđ fecerunt. Et hic liber inſtitutionum fuit bonus triplici ratione. Primo fuit bon⁹ ad hoc vt rudes ſcholares qui proponunt audire iura cū primit⁹ ſtudeant in iſtis conſtitutionibus a me Juſti. compoſitis: non autem ſtudeant in antiquis conſtitutiōib⁹ q̄ fabulas continent. Iſte em̄ conſtitutiōes vtiles ſūt quia nichil inutile continent. ⁊ nichil perperam. i. male poſitum vel iuri cōtrariū et nichil inuſitatum: ſed continent ſolummodo ea q̄ ſunt vtilia et iuri conſonātia et quotidie emergentia ſeu euenientia ⁊ accidentia. Secundo bonū fuit hunc librum inſtitutionum cōponere: quia ſcholares rudes volētes ſtudere in his inſtitutionibus plus ſcient ⁊ addiſcēt in vno anno q̃ olim addiſcebant vſq̃ ad quadrienniū quando ab antiquis inſtitutionibus ſuū ſtudium inchoabant ſiue incipiebant. Tandem in fine huius partis quinte dirigit ſermonem ſuum imperator Juſti. iuuenibus ſiue ſcholaribus rudibus occaſione quorum iſtum librum inſtitutionum fieri fecit dicens. O iuuenes p̄ncipiū legalis ſcientie habetis a me Juſti. ſ. librum inſtitutionum ⁊ quem legalis ſciētie. ſimiliter a me habetis. ſ. codicem quem feci fieri ex tribus codicibus ⁊ aliis extrauagantibus conſtitutionibus: quia primo anno ſtudij legūtur inſtituta. ⁊ vltimo anno ſtudij legitur codex. ⁊ ambo ſunt libri imperiales ſeu imperatoris ⁊ a me Juſti. compoſiti. Et ſic debetis vos iuuenes valde gaudere tanto honore: quia principium et finem ſtudij habetis a me Juſti. et hoc in quinta parte vſq̃ ad. §. Igitur.

¶ A tribus viris illuſtrib⁹ iubēte iuſtiniano liber iſtitutionū p faciliori iuuenū eruditiōe ꝯpoſit⁹ ē. hoc dr̄ An.

¶ Cūq̃ hoc [a] deo ppicio [b] per actū [c] eſt: tribuniano [d] viro magnifico: magiſtro ⁊ exqueſtori [e] ſacri palacij noſtri. necnō [f] theophilo ⁊ dorotheo viris illuſtrib⁹ [g] anteceſſorib⁹ [h] nr̄is (quorū [i] oīū ſolertiā ⁊ legū ſciaz: ⁊ circa nr̄as iuſſiōes fidē iam ex multis rex argumētis [k] accepim⁹ [l])

a ¶ hoc. ſ. volumen digeſtorum ⁊ codicis.

b ¶ Deo propicio. i. deo coadiuuante.

c ¶ Peractū eſt. i. completum.

d ¶ Tribuniano. hoc nomen et conſequentia ſunt datiui caſus: et etiam dictio conuocatis: et conſtruuntur cum illo verbo inferius. mandauimus.

e ¶ Exqueſtori. Pro ſuo ſimplici ponitur. ſ. queſtori. Nota q̄ tribus modis dicitur queſtor. Primo ille qui querebat pecunias tributorum per mūdum ⁊ ſeruabat. Secūdo ille qui preerat capitalibus cauſis Tertio qui ſtabat vt legeret libros p̄ncipales. qui cādidatus principis dicebatur. et ita hoc tertio modo accipio hic: vt. ff. de offi. queſtoris. l. i. in fine et de ori. iu. l. ij. §. deinde cum erarium. Uel dic ſm Jo. q̄ iaz fuit in illo officio: ſed nunc non eſt. inde exqueſtor. i. extra queſturam poſitus. Uel dicas tertio eſſe nomē dignitatis. vt ex conſul. vt. C. de aduo. diuer. iu. l. petitionem. ibi egredientem. Additio. Iſte tamē expoſitiones recidunt in vnum: quia extra adminiſtrationem poſit⁹ q̃s retinet dignitatē C. vt digni. or. ſer. l. j. ⁊. ij. ſm Johā. fa. ⁊ Ange. hic.

Queſtor dr̄ tripl'r. Et hi[...]ſtre diuerſis nominibus nūcupat. ſ. ſuſceptor et opinator vt. C. de ſuſcept. et archi. l. niſi opinatores lib. x.

f ¶ Nec non. Nota due negationes faciunt vnā affirmationem: vt hic. ⁊. ff. de v̄bo. ſig. l. duobus

g ¶ Illuſtribus. Quattuor ſunt ordines dignitatū maximi. vt ſuperilluſtres. magni: vt illuſtres. medij. vt ſpectabiles. minimi vt clariſſimi: q̄s ſpecifica: vt in aut. de ap. §. j. ij. iij. ⁊. iiij. coll. iiij. ⁊ in autē. vt ab illuſtribus. ⁊ qui ſupra eos ſunt coll. v. Sunt ⁊ infimi: vt defenſores ciuitatum ⁊ magiſtratus municipales. et iſti non habent meruz imperium. Additio. Et ideo poteſtates et rectores ciuitatum non deberent poſſe ingerere penam ſanguinis c̄uis contrarium de facto obſeruetur vt hic per Ange. Sed ſuperiores ſic. Uñ verſus. Illuſtris primus/medius ſpectabilis: im⁹. Ut lex teſtatur: clariſſimus eſſe probatur. Et ſuper illuſtris p̄ponitur omnibus iſtis.

Imperiū merū certis dignitatibus ē cōceſſū.

h ¶ Anteceſſoribus. Scientia. vel etate: vel quia fuerant precedentibus cum impereratoribus.

i ¶ Quorum. hic eſt interpoſitio vſq̃ illuc: conuocatis ⁊c̄. Et nota q̄ in tribus hic cōmendantur qui ſūt huic arti intenti. Primo in ſolertia. i. in cautela vel ingenij ſciētia. vt. l. j. C. ſi. ma. fac. alie. fac. ſine decre. ra. ha. Additio. Eſt em̄ ſolers ſollicitus/vigil/aſtutus/ſagax/⁊ induſtrius. vt dixit Johannes andreas in. ca. j. de offi. deleg. in cle. Dicitur aūt ſolers a ſolon quod ē totum/⁊ ars artis: qua ſi totus ex arte conſiſtens. vt ē doctus aduocatus. qui ſepe plublicis ac priuatis in rebus lapſa erigit ſua induſtria cauſam perditā reſtaurans: fatigata reparat: litibus multo tempore ptractis finem imponens. et quemadmodum miles ſtrennuus clipeis ⁊ toracibus rem publicam: ſic aduocat⁹ peritus glorioſa voce ⁊ ſolertia parenteſq̃ ſaluat ⁊ ptegit. C. de aduo. diuer. iudici. l. aduocati. Finis addi. Item in legum magiſtra ſcientia. Eligendus eſt enīz talis magiſter qui in ſe laudabilem vitam probis moribus monſtrabit: et docendi peritiam: facundiam dicendi. interpretandiq̃ ſubtilitatem. ⁊ copiam diſſerēdi ſe habere patefecerit. vt. C. de profeſ. qui in vr. cō. l. j. li. xij. Item in fidelitate. nam ex quo hacten⁹ fideles extiterunt: preſumitur pro eis. ff. de. re mili. l. nō om̄s. §. a barbaris. de preteritis em̄ ſumimus coniecturaz ad futura. ff. de accu. l. ſi cui. §. eiiſdem. ⁊ quandoq̃ occultam coniecturam ſumimus ad preterituz: vt. C. ad l. iuli. de adul. l. ſi quis adulterij. Additio. Uide glo. in ca. ſcribam. de preſump.

Mgr̄ q̄lis eſſe debet.

Preſumptio ex variis ſumit'.

k ¶ Ex multis rerum argumentis. i. ex multis rebus vel negocijs q̄ ſunt argumenta. Unde dicit prouerbium. Opus laudat magiſtrum. ſic in aut. de monachis. §. ſancimus. col. j.

Prouerbium

l ¶ Accepimus. i. recepimus.

a ¶ Mandauimus.i.precepimus.
b ¶ Suaſionibus. In bona pte accipe:al's in mala accipitur.ff.ꝺ ſer.cor.l.j.§.perſuadere.et.C.ꝺ fur.⁊ſer.cor.l.ſi quis pſuaſerit.
c ¶ Inſtitutiones. Ideo ſic dictas:q2 in ſtatum romani iuris noſtram erigunt intelligentiaз.vt.j.ti.j.§. his igitur. Additio. Adde ꝙ inſtituta ⁊ inſtitutiones differũt. Inſtituta ei boni mores ſunt: cõſilio et ratiõe ſũpti.inſtitutiones vero ſunt pcepti ones quibus inſtituuntur/et docẽtur homines vi de Laurẽ. vallã: in li. elegãtiarũ. libro.iiij.cap.xi.
d ¶ Uobis.loquit iuuenibus.
e ¶ Cunabula.Per ſimile loquitur:quia ſicut in cuna infantes primo morantur: ita iurз acceptor inſtituta primo legere debet.ſic.ff.de offi.pre.ptor.l.i.§. his cunabulis.

cõuocatis:mandauim⁹ a ſpecialiter:vt ipi noſtra aucte/noſtriſq̃ ſuaſionibus b:inſtitutiones c cõponerẽt. ¶ Et liceat vobis d pria legũ cunabula e nõ ab antiquis fabul f diſcere:ſз ab imperialis g ſplẽdore appetere:⁊tã aures ꝙ̃ anime veſtre/nihil h inutile: nihilq̃ perperã i poſitũ:ſed quod in ipſis k rerũ obtinet argumẽtis/accipiãt. Et qꝺ ĩ priori tẽpore vix poſt quadrienniuз prioribus continebat: vt tũc conſtitutiões imperatorias legerẽt l:hoc vos a primordio m ingrediamini:digni n tãto honore:tã

f ¶ Fabulis.Quia in antiquis inſtitutionib⁹ erãt fabule:q̃ fabule nec vera/nec veriſimilia continebant ſm Tullium. Additio. Et ideo tangit hic Ange. quibus libris ſit fides adhibenda.
g ¶ Ab imperiali ſplendore. Id eſt ab imperatore qui ſplendet. Additio. Uel dic. Ab imperiali ſplendore.i.ab imperialibus conſtitutionibus:que ſplendere dicuntur. Jo.fa.qui hic diſputat an cauſe poſſiut committi viris ignaris litterarũ cõcludens ꝙ ſic.ſi tameз alias habeant factorũ experientiaз.
h ¶ Nihil inutile.Quo ad animũ:vl' nichil inutile id eſt inuſitatum:vt patet ex eo quod dicit.j.proxi.ſed quod ⁊c̃.
i ¶ Perperam poſitum.quo ad aures.Uel dic. id ẽ male poſitum/et contra ius.
k ¶ In ipſis.Id eſt in ipſa rei veritate:vel in hiſq̃ quotidie emergere poſſunt.Non aũt inueniuntur hic ea que non poſſunt euenire:q2 de his non curãt legiſlatores:vt in autẽtico:vt ſine prohibi.ma.debi. et cre.§.quia vero.col.vij.⁊.ff.de legi.⁊ ſena.conſul.l.iura.⁊ l.ſe.Accur.
l ¶ Legerent.Nam ⁊ olim a principio legebãt imperiales cõſtitutiones:ſcilicet inſtitutiones antiquas vt in phemio.ff.§.diſcipuli.
m ¶ Primordio.i.tantuз primo anno proficietiſꝙ̃ tum proficiebatis in quattuor.Et nota ꝙ adulat nob imperator.Accur.
n ¶ Digni.Uos dico digni ⁊c̃.Accur.
o ¶ Initium.Scilicet liber iſte.
p ¶ Finis.i.codex.Nam primo anno inſtitutiones legi debẽt:in quinto legitur codex:vt in phemio.ff.§. pro reſponſis:ibi.quibus ſi bene.Accur.
q ¶ Principali.Id eſt principis.Et nota ꝙ hec ſciẽtia caput habet et finem:licet in alijs artibus hoc nõ ſit licet vtiliſſime ſint:vt j.p.ohe.ff.§.ſed quia.

Diuiſio ¶ Igitur. ¶ Diuidit. in duas partes. primo ponit qualiter mandat diuidi hunc librũ in quatuor libros Secũdo ponit quid continetur in his quatuor libris. Secunda ibi:in quibus. Item prima ſubdiuiditur in duas partes.Nam primo ponit dictũ. Secundo eius cauſam. Secunda ibi:vt ſint. Angelus areti.

r ¶ Igitur. Ita ꝯtinua ſm Jo.quia pdictorum virorum ſcientiam ⁊ auctoritatem pbauim⁹/ nec per alios poterat cõmodius expediri:igitur mandat per eos diuidi.vl' q2 ab ipiali ſplendore approbat:⁊ ideo mandat diuidi vt meli⁹ poſſit intelligi. ff. de verbo.ſig.l.ij.§. quibuſcunq̃. Continuatio.

taq̃ reperti felicitate: vt et initium o vobis:⁊ finis p leguз eruditionis a voce principali q procedat.

¶ Inſtitutionuз liber multa declarans obſcura:i quattuor libros diuiſus eſt.h.d. Angelus.

¶ Igitur r poſt libros quinquaginta s digeſtorũ t ſeu pãdectarum: v in quibus omne ius antiquum collectuз eſt: quos x per eundem viruз excelſum tribunianũ: nec non et ceteros y viros illuſtres ⁊ facundiſſimos cõfeſcimus: in hos quattuor libros eaſdem z inſtitutiones partiri

¶ Igr̃ caſ⁹ ¶ Incipit ſexta pars i qua ſic formabis caſũ. Dicit iperator Juſti.quaſi ſe ꝯmẽdãs.qd fecit ego poſt oia pdicta ⁊ poſt cõpoſitionẽ codi.⁊ poſt tempus digeſtorum ſeu pendectarum in qua cõpilatione.ff.feci per tribunianum ⁊ ſapientes alios:et poſt librũ inſti.egõ precepi predictis tribus.ſ.tribuni.theo.⁊ doro. vt volumen inſti.quod fecerunt in quatuor libros diuiderẽ quod fecerunt. Primus liber durat vſq̃ de rerum diuiſione.Secundus de hereditatibus ab inteſt.Tertius de obligationibus.Quartus abinde vſq̃ ad finẽ huius voluminis.⁊ hoc fieri feci.ſ.lib.inſti.in quattuor libros ptiri ad ſimilitudinem quattuor elementorũ ſ.aque.terre.ignis.⁊ aeris.q2 ex his omne corpus gubernatur humanum ita ex hoc volumine inſtitutõnũ per quatuor libros ptito:ſeu diuiſio iuuenes ſuſtentantur.i.adiuuantur.vt poſtea poſſint ſecure accedere ad libros legales.ex quo in iſtis inſtitutõ.primo ſtuduerint.Et hoc in ſexta parte vſq̃ ad.§.In quibus.

s ¶ Quinquaginta.qui ꝯprehenduntur intra.ff.vetus et infortiatum.et.ff.nouum.
t ¶ Digeſtorum. Ideo dicitur digeſtoruз q2 omnia ibidem decidentia digeruntur et ſoluuntur.Accur. Digeſtaṽn dicuntur.
v ¶ Pandectarum.a pã.quod eſt totum:⁊ dectẽ qꝺ eſt doctrina:quia ibi eſt doctrina omnium iuriſconſultorum:vt.C.de ve.iu.enu.l.ij.§. ſed cum omnia in fi. vt hic ſequitur. Pandectaṽnde dicitur.
x ¶ Quos.Scilicet quinquaginta libros.ff. Accur.
y ¶ Et ceteros.ſcз.xv.ex pmiſſu iuſtiniani electos: vt.C.de ve.iu.enu.l.j.§.ij.⁊.l.ij.§.que omnia.
z ¶ Eaſdem inſtitutiões.i.eadẽ inſtituta. Additio. Aduerte ꝙ ſi Laurẽ.va.credam⁹.nõ ẽ bõa hec expoſitio.nã iſtituta.i.boni mores ꝯſilio ⁊ rõe ſũpti:hic nõ diuidũt.ſз inſtitutiões:h eſt pceptiões qb⁹ inſtituũt ⁊ docẽt hoies:bñ diuidũt.vide qꝺ addidi.ſ.§.pxi.in fi. glo.in verbo.inſtitutiões. Finis additionis. Uñ colli ge hũc librũ ſũptũ ex volumine digeſtorũ:vl' ppe dicit inſtitutiones q̃s mãdauit fieri/nũc mãdat partiri. nã partitio animum legentis incitat:mentẽ intelligentiз preparat memoriam artificioſe reformat:vt.j.de.le.§. ſed non vl.§.⁊.ff.de excep.dol.l.i. Diuiſio ma operatur.

s ¶ Iuſſimus.q.d.inſtitutiões iuſſimus fieri ex libris antiquorum: ita vt continerent quicquid in rebꝰ que in preſenti euo verſantur cõſentaneũ eſt.vt.C.de vet.iur.enu.l.ij.§.ſed cum proſpeximus.Accur.

b ¶ Prima elementa. Quia ſicut ex quattuor elementis oĩa corpora cõficiũtur: vt terra/ ⁊ aqua/ ⁊ igne/ et aere. i. ex viribus horum quattuor elementorũ totus mũdus gubernatur: ita hic liber cõprehẽdit oĩa iura. Et nota ꝙ terra eſt frigida et ſicca: aqua frigida ⁊ humida ignis calidus et ſiccus: aer calidꝰ ⁊ humidus. Pus muz habet naturam melancolie. Scḋm.ſcʒ aqua flegme. ignis colere. ſanguis reſpondet aeri.

c ¶ In quibus Scilicet inſtitutionibus.

¶ In q̃bꝰ. Caſ. ¶ Ibi incipit ſeptima vbi reſpõdet cuidã tacite q̃ſtioni q̃ ſibi poſſet fieri in hunc modũ. Poſſet dicere aliquis. Dñe imperator q̃ eſt materia iſtarũ inſtitutionum? Et ipſe reſpõ. ſicut ex auro ⁊ argẽto: ſeu ex materia auri fit anulus: ita iſte due inſtitutiões facte ſũt ex eo ꝙ oliʒ erat in vſu ex legibus antiquis. ⁊ ex his legibus antiquis q̃ in vſum eſſe deſierũt. Sed ego Iuſti. eos illuminaui ⁊ ad vſum reduxi in hoc libro inſtitutionũ eas ponendo ſiue faciendo eas cõponi. Extra caſum ſubaudi qḋ etiã facte ſunt iſte inſtitutiões ex antiquis cõſtitutionibus ⁊ alijs multis antiquis legibus vt habetʒ ſtatim in ſequenti parte.

Additio. Elemẽtarũ eoꝝ q̃litates ſũt quattuor.

tulerunt: ꝙ nos ipſi legimus ⁊ bene compoſitũ inuenimus ſicut dicimus ꝙ illũ librum inſtitutio. approbauimus ⁊ plenũ robur accommodauimus. ita ꝙ voluimus vt tm̃ valeant leges iſtarũ inſtitutionũ q̃tũ valent leges in noſtro codice poſite extra caſum. vel q̃tum valent leges poſite in.ff. ⁊ hoc in octaua pte vſqʒ ad.§.ſumma.

g ¶ Caij noſtri.cõmentatoris. dico factis ſuper libros inſtitutionũ antiquarũ

h ¶ Quotidianarũ. Liber erat ſic appellatꝰ: eo ꝙ it ſingulis diebus gerẽda a magiſtratibus contiNebat: qualiter iudicarent.

i ¶ Cum tres. interpoſitio eſt.

¶ Summa itaqʒ ope. Caſus. ¶ Hic incipit nona pars ⁊ vltima in qua concludit Iuſtinianꝰ. ⁊ loquitur iuuenibꝰ ſeu rudibꝰ dicẽs. O iuuenes accipite hunc librum inſtitutionũ alacriter et viriliter in eo ſtudete. Et poſtqʒ ipſum ſtudueritis ⁊ in ipſo ⁊ in alijs libris legalibꝰ ſeu alios libros legaliũ ſciueritis vos eritis gubernatores reipublice ⁊ nr̃arum ciuitatum ſeu ꝓuinciarum ꝓpter ſapientiã et doctrinam veſtraʒ q: citius viri periti ⁊ docti eligũt ad rẽpubli. regẽdãqʒ laici. ⁊ hoc dt tota iſta ꝯſtitutio.

iuſſimꝰ[a]. ¶ Ut ſit totiꝰ legitime ſcie prima elementa[b]. ¶ In quibus[c] breuiter expoſitum eſt: ⁊ quod ãtea obtinebat[d]: ⁊ qḋ poſtea diſſuetudine[e] inumbratũ ab imperiali remedio illuminatũ ẽ.

¶ In hoc.§. iperator attribuit robur huic libro iſtitutionũ. et hoc ſit loco ſumme vſqʒ ad.§. Summa itaqʒ.

¶ Quas ex[f] omnibus antiquorũ iſtitutionibꝰ: ⁊ ꝓcipue ex cõmẽtarijs Caij[g] nr̃i tã inſtitutionũ q̃ rerũ quotidianarũ[h]: alijſqʒ multis cõmẽtarijs ꝯpoſitas (cũ tres[i] viri prudẽtes ꝑdicti nobis obtulerũt) ⁊ legimꝰ: ⁊ cognouimꝰ plenissimũ: ⁊ nr̃arũ ꝯſtõnũ robur eis accommodauimꝰ.

¶ Hic ipator exhortatur iuuenes ad ſtudiũ ⁊ fructũ pollicet doces alacriter ⁊ volũtarie: ac ſolicite iura ciuile eſſe addiſcẽdũ. ⁊ hoc ſit loco ſũme vſqʒ ad finez. Aretinus.

¶ Sũma itaqʒ ope[k] ⁊ alacri[l] ſtudio has leges[m] nr̃as accipite: ⁊ voſmetipſos ſic eruditos oſtendite[n]: vt ſpes[o] vos pulcherria foueat: toto legitimo opere ꝑfecto[p] poſſe etiã noſtraʒ[q] rẽpublicam in partibus eiꝰ[r] vobis[s] credẽdis[t] gubernari. Datũ.xi. kl̃.dcẽb.

¶ Dñi iuſtiniãi ſacratiſſimi Augu. Inſtitutionũ ſeu elemẽtoꝝ. Li.i. ¶ De iuſticia[v]

d ¶ Obtinebat.i.erat in vſu.⁊ nunc deſijt. Ac.

e ¶ Diſſuetudie. Nota legem tolli p diſſuetudinẽ. Additio. Hoc eſt verum ſi in tali nõ vſu ſit implicitus vſus cõtrarius: alias ſecus. de quo vide.ĩ.ti.ij.§.ex nõ ſcripto. Ange. Uel per cõtrariã cõſuetudinẽ. ⁊ iterꝫ eandem cõſuetudinẽ per ſuperuenientẽ legẽ tolli. ſic ff.de ſepul.vio.l.iij.§.diuus.⁊ in aucten.de here.⁊ fal.§.i.alias.§.ſed qm̃.col.i.⁊ ſubijcit Ab imperiali ⁊c. et eſt optimũ exemplũ.C.de iudi.rẽ non nouam.

f ¶ Quas.ſ.inſtitutiões.⁊ accipe legimus ⁊ cognouimus.ſcʒ eſſe compoſitas ex omnibus ⁊c.

Ordo litere.

¶ Quas ex omnibus. Caſus. ¶ Ibi incipit octaua pars in qua ſic figuratur caſus. Dicit Iuſti. predicti tres viri.ſ.tribu.theo.⁊ doro.compoſuerũt hanc inſtitutam ex antiquis inſtitutionibus quas non habemꝰ ex contrarijs gloſis Gaij: quas glo. fecit ipſe Gaiꝰ ad expoſitionem predictarũ inſtitutionũ antiquaꝝ: ⁊ ad expoſitionem cuiuſdam libri qui appellatur liber rerum quotidianarũ etiam ex multis commentarijs ab ipſo Gaio factis. Et predicti tres ſapientes. ſcʒ tribu. theo.⁊ doro. qui hunc librum compoſuerunt. ⁊ ipm cõpoſitum ſicut diximus in quattuor libros diuiſerunt. et tam bene compoſitũ et diuiſum in noſtra pñtia at-

k ¶ Ope. q̃tũ ad corpus. vnde pamphilus. al's horatius. Labor improbus omnia vincit. Accurſius.

l ¶ Et alacri. Affectio enim operi tuo nomen imponit: vt.C.ad.l.corne.de ſic.l.i.ff.de fur.l.q̃ iniurie.in pñ.

m ¶ Leges nr̃as. Scʒ inſtitutionum. Accur.

n ¶ Oſtendite.i.ita ꝓficite in hoc libro. vel ita moribus informati ſitis: nã boni mores pluſqʒ diuitie operantur: vt.ff.de tut.⁊ cu.da.ab his.l.ſcire.§.i.⁊.ff.d ver. obli.ſi quis ſtiplatus. in fi.u

o ¶ Ut ſpes.i.hec ſpes ſit de vobis noſtram rempublicam poſſe gubernari.

p ¶ Perfecto.i.lectis alijs libris

q ¶ Noſtram.alias veſtram.

r ¶ Eius.reipublice.

s ¶ Uobis.id eſt a vobis credendis.lectis etiam alijs libris. Uel ſi habes credendam.i.committendaʒ vobis: datiue legitur: et hoc dico legitimo opere perfecto.i.cum quinquennio legeritis.nam tunc opus cõſummatur: vt in prohemio.ff.§.qḋ quia ſolutum. Et ꝙ dicit in partibus eius: ideo eſt: quia multe ſũt partes eius: vt prefectura: cõſulatus: ⁊ alie multe. vt patet ex tractatibus de officijs.in.ff.et in.C.

t ¶ Credendis.i.quia creditur ſm primam expoſitionem: vel ſi habes credendã. dic vt in glo.ſ. Accur.

v ¶ De iuſticia et iure rubricã. ¶ Iuſtinianus tractarus iura populi romani ꝑmittit de iuſticia que eſt mater iuris: et ideo ab ea incipit: ſic obligatio mater ẽ mater eſt actionis. y.ff.de procuratori.licet.§.ea obligatio.

Iuſticia mater iuris.

et ideo premittitur in tractatu.vt.ſ.de obli.in princi.ꝛ de ac.in princi. Additio. Dictum eſt ꝙ iuſticia eſt mater iuris. hoc verum eſt ſi conſideretur ius prout eſt i actu.ſecus ſi ꝓut eſt in in habitu hominis:qꝛ ius et iuſticia tunc fuerunt ꝛ ſunt ſimul omni tempoꝛe. Iaſõ.

Queſtõ — a Et iure.ſ.qđ ius iuſticiã ꝓſequitur:vt miniſter vł filius. Sꝫ quare de hoc ponitur in rubrica cum in textu nichil dicatur diffiniendo:licet diuidẽdo ſic? Reſpondent q̃dã ideo non ponit in textu de iure ne gauaret rudes animos ſm Py.

et iure. Iuſtinianus veluti optimꝰ ꝓceptoꝛi imitatus eſt rectum oꝛdinẽ procedendi:qui debet eſſe diffinitiuus:diuiſiuus: et exemploꝛũ poſitiuꝰ.et prĩo ponit diffinitionem iuſticie.

Rubrica q̄n̄qꝫ eſt ḡn̄alioꝛ nigro — quod nichil eſt. Uel dic hoc plerũqꝫ fieri:vt aliquid ponatur in rubrica quod in textu nõ ponitur vt.C.de reli. nam nichil in textu ibi dicitur de ludo alee. Uel dic ꝙ eſt verius vt diffiniatur vt dicemus.ſ.eo.titu.§.iuris precepta.in glo.

Diuiſio — Iuſticia. Totus iſte titulus quinqꝫ habet partes. Naꝫ prima ponit diffinitionem iuſticie. In ſcđa ponit diffinitionem iuris prudentie. In tertia declarat quo oꝛdine ꝛ qua via tradende ſunt leges. In quarta deſcribit precepta iuris/ vel diffinit ius ſꝫ opinionem quam tenebo. In quinta diuidit ius per mẽbꝛa. Scđa ibi:iuris prudentia. Tertia ibi:his igit̃ generaliter cognitis. Quarta ibi:iuris precepta. Quita ibi:huius ſtudij. Chꝛiſtofoꝛus poꝛcus.

b Iuſticia. hec iuſticie diffinitio põt intelligi de diuina iuſticia.q.d. Diuina iuſticia eſt voluntas conſtans et perpetua ꝛc.ꝛ ſm hoc hec verba in ea poſita ſunt plana. Sed nonne iniuſtum fuit ꝙ tantũ datum fuit mercẽnario ſero venienti q̃ꝫtum illi qui qui mane venerat:qđ tamen dei iuſticia laudat.vt.ff.de an.le.l.ij.et de ver.ſig.l.ij.§.cuiuſcũqꝫ. R̃n̄.illud diuinũ miſtice dicitur.q.d.tm̃ habebit de paradiſo ille qui decedit in hoc vltimo ſeculo ſi faciat bonum:q̃ꝫtum et ille qui deceſſit in primo ſeculo. Additio. Et hoc ideo eſt:quia eccl'ia nũq̃ꝫ claudit gremiũ redeũtibus. vt in epl'a inter claras.C.de ſũ.trini.c.ſuper eo.ex̃ de hereti.lib.vi. Ange.are.ꝛ Iaſon may. Ut patet in his ꝓſibꝰ. Uinea culta fuit:cultoꝛes premia querũt. Non laboꝛ eq̃lis:equalia dona fuerunt. Sic deus oſtendit ꝙ quandocũqꝫ venimus. Arripiamus iter :certi de munere ſimus. Additio. Immo nõ fuit iniuſtum : qꝛ paťfami. tãqꝫ moderatoꝛ rei ſue potuit in ea talẽ legẽ ſtatuere. vt.C.mã.l.in re mãdata ſm Iaſon. Uel dic ſm Io. ꝙ de fragili hominis iuſticia loquitur.q.d.iuſticia humana:vel que eſt in hoĩe:eſt volũtas cõſtans ꝛc.ꝛ ſm hoc illa duo verba.cõſtans et perpetua abijciũtur extra:qꝛ homini non poſſunt conuenire:cum ſcriptũ ſit. ꝙ ſepties in die cadit iuſtus.et illud.nũq̃ꝫ in eodẽ ſtatu permanet.vt in auť.de nõ ali.aut.permu.§.vt aũt. Item quod in fi.dicit.ius ſuum vnicuiqꝫ tribuens . intellige q̃ꝫtum ad affectionem:quia ad actũ non põt.q.d.habens affectum tribuẽdi.ſicut.ẽ.in rubꝛica prohemij dicitur de Auguſto.ſic ꝛ de matrimonio quod eſt indiuiduum.vt.ſ.de pa.po.in prin.licet interdũ diuidatur.vt patet.C.de repu.l.conſenſu. Uel tertio expone vt in ſumma huius tituli.vt voluntas.i.mens. con

Iuſticie diffinitõ ſꝫ Tulliũ — ſtans.i.bona quaſi habitus mentis bonus: Sed Tullius ſic diffinit. Iuſticia eſt habitus animi:cõmuni vtilitate ſeruata:ſuam cuilibet tribuens dignitatem . ſꝫ Platonẽ. Iuſticia eſt virtus que plurimum poteſt in his que nimiũ poſſunt. Uel prout ego credo. Iuſticia eſt animi cõgrua diſpoſitio in ſingulis rebus recte diiudicans. Additio. Queſiuit modũ in quo voluit emẽdare iuſtinianũ:ꝛ ideo vos dicite ꝙ hic iuſticia diffinitur ḡn̄aliter:ad argumenta vero breui diſtinctione facile ſic reſpondebitis. Aliq̃n conſideratur iuſticia ꝓut ẽ in abſtracto: tũc iuſticia eſt cõſtans ꝛ perpetua. Additio. Aliquãdo cõſideraẗ prout eſt in concreto vt eſt poſita in coꝛpoꝛe hominum adminiſtrantium: et tũc dicitur coꝛruptibilis non ratione eſſentialitatis iuſticie : ſed ratione mali contenti:hoc eſt praui hominis. Exemplum poſſet poni in notabili ruſtico meo qui poſuit vinũ optimum in prauo vaſe et deſtructum eſt . Chꝛiſto.poꝛcꝰ. Uel aliter poteſt dici ꝙ dum hic dicitur ꝙ iuſticia ẽ cõſtans et perpetua voluntas:debet intelligi de ea conſtantia et perpetuitate que poteſt homini conuenire vt hic per Ang.ꝛ p Bar.in.l.iuſticia.ff.eo. Iaſon may.

Iuſticie diffinitõ ſꝫ Plat.

Iuſticia eſt cõſtãs ꝛ ꝑpetua voluntas:ius ſuuꝫ vnicuiqꝫ tribuẽs ꝛc.

Hic deſcribit iurꝭ prudẽtia. Ange. Iurꝭprudẽtia ẽ diuinaꝝ/atqꝫ hũarum reruꝫ

c Tribuens.vt honeſte viuat ſibi.et ſic alterũ nõ ledat:immo proficiat: vel dic ius ſuũ.i.hoĩs meritũ.

Iuris prudentia eſt diuinarum. Caſus. Eo que ſiui a Iuſtiniano imperatoꝛe. O domine reſpondeatis michi ad hanc queſtionem. Nos dicimus quotidie ꝙ bonum eſt habere iuris prudentiam . Dicite ergo michi quid eſt iuris prudentia:vel quis dicatur habere iuris prudentiam. Et certe imperatoꝛ reſpondet dicens ꝙ ille dicitur habere iuris prudentiam qui ſcit cognoſcere res diuinas et humanas.et qui cognoſcit iuſtum et iniuſtum. Tertio dicit ex quo vidimꝰ in prima parte quid eſt iuſticia:et ex quo vidimus in ſecũda quid eſt iuris prudẽtia . Etiam videamus qualiter leges ſunt docende et quo oꝛdine.et certe leges ſunt docende hoc modo quia ſcholares qui volunt audire iura ciuilia primo debent incipere a leuibus. ſcilꝫ ab hoc libꝛo inſti.poſtea debent aſcendere ad grauioꝛa.ſ. ad libꝛum digeſtoꝛum ꝛ codicis. Et redditur ratio quare ſit incipiendum a leuibus:quia ſi incipiant a grauioꝛibus.ſ.ad libꝛum digeſtoꝛum et codicis vnum de duobus male accidet ſeu eueniet:quia aut rudis ꝓpter nimiam difficultatem deſeret.ſeu relinquet pꝛoꝛſus ſtudium:aut ſi non deſerat : hoc eſt ſi propter nimiam difficultatem non dimittat ſtudium cum magno laboꝛe:quinetiam cum diffidentia : quia non habebit ſpem nec fiduciam ꝙ vnq̃ꝫ aliquid ſciet ſeu perueniet ad fructum ſcientie:ad cuius fructum citius ꝑueniſſet ſi a leuioꝛibus ſtudium ſuum inchoaſſet.

Iuris precepta. Quarto dicit ꝙ ius noſtrum ciuile vno de tribus accipitur:aut precipit vt quis honeſte viuat.aut precipit vt quis alterum non ledat:aut vnꝰ homo ius ſuum vnicuiqꝫ tribuat. De primo ponitur exemplũ in glo.q̃ incipit. Quãtũ ad ſe ꝛc. De ſcđo ponitur exemplũ qđ nõ debet vnꝰ alteri iniuriã inferre. vt.ff.eo.l.iij.de quo põe exẽplũ vt in iudice q̇ vnicuiqꝫ dꝫ ſuũ ius tribuere.ꝓut.ſ̃.dixi in diffinitione iuſticie.

Huiꝰ ſtudij. Quito dꝛ iu.§.huiꝰ ſtudij.ex quo.ſ.vidimꝰ q̃d eſt iuſticia. Itẽ ex quo vidimꝰ q̃t ꝛ qualia ſũt iuris ꝓcepta. Et ẽ ſciẽdũ vltimo loco ꝙ ius nr̃m ciuile in duas ꝑtes diuidit̃.ſ.in ius publicũ ꝛ ꝓuatũ. Et prĩo dicit q̃d dicat̃ ius publicũ. Et certe ius publicũ dꝛ illa ꝑs iuris nr̃i q̃ tractat de vtilitate totiꝰ mũdi: qđ dic vt